

НЕБОЈША СТЕВАНОВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
stevanovicgnebojsa@gmail.comDOI: <https://doi.org/10.18485/bogoslovlje.2024.83.1.6>УДК: 111.1 Платон
27-141ПРИМЉЕНО: 2.8.2023.
ОДОБРЕНО: 8.9.2023.

БИЋЕ НА РАЗМЕЂИ ДВЕЈУ ОНТОЛОГИЈА: ВЕЧНОСТ ПО СЕБИ ИЛИ ВЕЧНОСТ ПО УЧЕСТВОВАЊУ

Сажетак: Фокус истраживања огледа се у упоредној анализи два онтолошка модела, платонистичке и ранохришћанске онтологије, на примеру заједнички коришћеног појма душе. У првом делу рада разматра се питање онтолошког статуса душе у репрезентним Платоновим делима, конкретно, у Федону и Тимају. У другом делу излажу се базичне претпоставке ранохришћанског погледа на питање онтолошког статуса душе у опусу отаца и мислилаца Цркве који су директно полемисали са јелинским контекстом. На тим основама огледа се циљ рада који тежи да објасни однос двеју онтологија, под призмом упоредне анализе. ► *Кључне речи:* ψυχή, Платон, ранохришћанска антропологија, упоредна онтологија, упоредна етика, вечност.

УВОД

Једно од посебности платонистичке философије јесте њено схватање душе и однос према ономе што постоји. Платонистичка антропологија, заснована, најпре, на Федону и Тимају, поставља људско биће као састав двају различитих ентитета: душе, као духовне и непропадљиве, и тела, као физичког и пропадљивог.¹ Теолошки, уједно и философски проблем ранохришћанских отаца био је у томе да прецизно објасни однос између ових двају ентитета. Неопходно је рећи да у овом периоду постоји неколико преовлађујућих антрополошких поставки: хармонија душе и тела; тело као пребивалиште или тамница душе; душа као кормилар брода – тела; душа као форма тела (материје); душа

¹ Justin Nnaemaka, "The Platonic Influence on Early Christian Anthropology: Its implication on the Theology of the Resurrection of the Dead", *Φιλοσοφία* 23, № 1 (2022): 51.

и тело као реалности јединства и интегритета.² Ипак, за разлику од метафора хармоније, концепти тамнице и кормилара били су доминантни у периоду Платона и његових следбеника.³

Зато, водећи се Аристотеловим начелом да се у дискурс о души укључе и мњења претходника,⁴ смер истраживања усмерен је ка Платоновој антропологији. Другим речима, анализа рада биће концентрисана на питање ψυχή у платонистичком опусу, будући да ће многе суштинске претпоставке душе остати у темељу средњег платонизма и гностицизма, с којима се сусреће рано-хришћанска антропологија.

1. ОНТОЛОШКИ СТАТУС ΨΥΧΗ У ПЛАТОНОВОЈ АНТРОПОЛОГИЈИ

Утемељење душе као стално покретне и самопокретне (ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον), те и вечне, јесте иницирана још код Талеса.⁵ Овакву ставку Платон је учинио пословичном изјавом: „Sve što je duša jeste besmrtno, jer ono što se samo sobom kreće jeste besmrtno. A ono što drugu stvar kreće i što druga stvara stavlja u pokret sa prestajanjem kretanja prestaje i život. Dakle, samo ono što samo sebe (po) kreće, zato što samo sebe nikada ne ostavlja, nikad i ne prestaje kretati se, nego je i u svemu ostalom što se kreće izvor i početak kretanja“.⁶ Платон додатно објашњава самопокретност душе на плану тела,⁷ остајући на истоветном курсу вечности душе, овог пута, као одређење душе: „А како се оно што се само собом креће показало као бесмртно, нико се неће устежати да баš то shvati као суштину и одређење. Јер, свако тело коме кретање долази spolja јесте без душе, а оно коме кретање долази из njega сама има душу; јер то је природа душе. Ако ствар стоји тако да не

² Nnaemaka, “The Platonic Influence on Early Christian Anthropology”, 53.

³ Уп. директне речи: “The metaphor of mixture of soul and body was the philosophical anthropological paradigm during the recent period of Christianity” („Метафора мешавине душе и тела била је философска антрополошка парадигма у овом периоду хришћанства“), Nnaemaka, “The Platonic Influence on Early Christian Anthropology”, 53.

⁴ Аристотел, Περὶ ψυχῆς 403b, 20–22 (АО: 402): Ἐπισκοποῦντας δὲ περὶ ψυχῆς ἀναγκαῖον, ἅμα διαποροῦντας περὶ ὧν εὐπορεῖν δεῖ προελθόντας, τὰς τῶν προτέρων δόξας συμπαραλαμβάνειν ὅσοι τι περὶ αὐτῆς ἀπεφάναντο. („Istovremeno sa našim istraživanjem duše u kome razmatramo pitanja kojima moramo naći rešenje kada uznapredujemo [...] nužno je da u to uključimo i mnjenja onih naših prethodnika koji su o njoj nešto izjavili“). Превод на српски језик у: Aristotel, *O duši; Parva Naturalia*, prev. Slobodan Blagojević (Beograd: Paideia, 2012), 14.

⁵ Hermann Diels, *Fragmente der Versokratiker*, ed. Walther Kranz (Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung), 70.

⁶ Платон, Φαίδρος 245c–d (РО 2: 242): Ψυχή πᾶσα ἀθάνατος. τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον τὸ δ’ ἄλλο κινοῦν καὶ ὑπ’ ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολείπον ἑαυτὸ, οὐποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. Превод на српски језик у: Platon, *Fedar ili O lepoti*, prev. Franjo Petračić (Zagreb: Naklada Jurčić, 1957), 97.

⁷ Уп. Panayotis Tzamalikos, *Anaxagoras, Origen and Neoplatonism – The Legacy of Anaxagoras to Classical and Late Antiquity*, I (Berlin: Walter de Gruyter, 2016), 1208.

postoji ništa drugo što samo sebe kreće, nego duša, onda duša mora biti nerođena i besmrtna“.⁸ Управо последња два наведена одређења душе, neroђеност и бесмртност, јесу у фокусу Тимаја и Федона.

У Тимају централни моменат јесте космологија, питање генезијске природе света. Управо у овом контексту Платон, најпре, гради концепт душе као бесмртне на основу (демијургијске) космологије: „Kada je otac, rodivši svet, uvideo da se on kreće i živi i da je postao svetilište večnih bogova, zadivio se i sav radostan naumio da ga učini još sličnijim uzoru [...] Stoga je otac naumio da stvorio nekakvu pokretnu sliku večnosti“.⁹ Покретна слика вечности, препозната као свет идеја,¹⁰ као парадигма постојања, указује на вечност душе, као и на њен примат у односу на тело: „[...] a dušu je bog kao prvu sastavio i postankom i vrlinom stariju od tela, kao gospodaricu koja će njime vladati“.¹¹ Управо у односу на тело, у дијалектици са телом, Платон детаљније и прецизније развија концепт вечности душе. Из тог разлога, тело се схвата као онтолошка препрека и терет души: „I dok živimo, bićemo, kako se čini, znanju najbliži onda ako se budemo, koliko je god moguće, klonili saobraćaja sa telom i dolazili sa njim u zajednicu samo utoliko ukoliko je bezuslovno nužno, i ako se ne budemo ispunjavali njegovom prirodom, nego ako se budemo čistili od njega, dok nas sam bog ne oslođi“.¹² Зато сви елементи тела, све п(р)ојаве тела, као што су слух, вид, бол, или страст, представљају нешто што душа мора да надиђе, у свом сталном покрету.¹³

⁸ Платон, Φαίδρος 245e (PO 2: 242–243): ἀθανάτου δὲ πεφασμένον τοῦ ὑφ’ αὐτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων οὐκ αἰσχυνεῖται. πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον, ᾧ δὲ ἔνδοθεν αὐτῷ ἐξ αὐτοῦ, ἔμψυχον, ὡς ταύτης οὐσης φύσεως ψυχῆς εἰ δ’ ἔστιν τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινεῖν ἢ ψυχῆν, ἐξ ἀνάγκης ἀγένητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχῆ ἂν εἴη. Platon, *Fēdar ili O lepoti*, 98. С друге стране, Аристотел у односу душе и тела наглашава потенцијалност: „Duša je prva suština fizičkog tela, potencijalno života imajući“, Аристотел, Φυσικῆς Ακροάσεως 412a 27 (АО: 410): ψυχὴ ἐστὶν ἡ ἐντελέχεια πρώτη σώματος φυσικοῦ, δυνάμει ζωῆν ἔχοντος. Превод на српски језик у: Aristotel, *Fizika*, prev. Slobodan Blagojević (Beograd: Paideia, 2006), 332.

⁹ Платон, Τίμαιος 37c (PO 4, 43): ὡς δὲ κινήθην αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνόησεν τῶν αἰδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατήρ, ἠγάσθη τε καὶ εὐφρανθεὶς ἔτι δὴ μᾶλλον ὅμοιον πρὸς τὸ παράδειγμα ἐπενόησεν ἀπεργάσασθαι. Превод на српски језик у: Platon, *Timaj*, prev. Marjanca Pakiž (Beograd: Niro „Mladost“, 1981), 75.

¹⁰ Frederick Copleston, *A History of Philosophy – Greece and Rome – From the pre-Socratics to Plotinus* (New York – London: Image Books Doubleday, 1993), 223.

¹¹ Платон, Τίμαιος 34c (PO 4: 40): [...] ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος ὡς δεσπότην καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου, Platon, *Timaj*, 73.

¹² Платон, Φαίδων 67 a–b (PO 1: 104): πρότερον δ’ οὐ καὶ ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν, οὕτως, ὡς ἔοικεν, ἐγγυτάτω ἐσόμεθα τοῦ εἶδεναι, ἐὰν ὅτι μάλιστα μὴδὲν ὀμιλῶμεν τῷ σώματι μὴδὲ κοινωνῶμεν, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, μὴδὲ ἀναπιμπλῶμεθα τῆς τούτου φύσεως, ἀλλὰ καθαρεύομεν ἀπ’ αὐτοῦ, ἕως ἂν ὁ θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς. Превод на српски језик у: Платон, Федон, прев. Милош Ђурић (Врњачка Бања: Еидос, 2001), 31.

¹³ Платон, Φαίδων 65c 3–4 (PO 1: 102): Λογίζεται δὲ γέ που τότε κάλλιστα, ὅταν αὐτὴν τούτων μὴδὲν παραλυπῆ, μήτε ἀκοῆ μήτε ὄψις μήτε ἀληθῶν μὴδὲ τις ἥδονῆ, ἀλλ’ ὅτι μάλιστα αὐτὴ καθ’ αὐτὴν γίγνηται ἕωσα χαίρειν τὸ σῶμα, καὶ καθ’ ὅσον δύναται μὴ κοινωνοῦσα αὐτῷ μὴδ’ ἀπτομένη ὀρέγεται τοῦ ὄντος. („A ona misli najbolje kada je ništa ne zbunjuje, ni sluh, ni vid, ni bol, ni kakva slast, nego

Коплстон напомиње да није случајно што Платон, у оквиру смрти Сократове,¹⁴ што је фокус у Федону, дозвољава Сократу да 'пророчки' говори о теорији идеје и последично томе о души, одговарајући Кебету: „[Sokrat:] A ono što odbacuje smrt, kako to zovemo? [Kebet:] Besmrtno. [Sokrat:] A zar duša prima smrt? [Kebet:] Ne! [Sokrat:] Duša je, dakle, besmrtna. [Kebet:] Besmrtna!“¹⁵ Овим речима, Сократовим устима, Платон прецизира да бесмртност душе, поред одређења нерођености,¹⁶ има дословно значење, односно, душа нужно и после смрти (тела) постоји.¹⁷ Као таква, наставља Сократ у дијалогу са истим саговорником, јесте и неуништива: „Dakle, Kebete, duša je nesumnjivo besmrtna i neuništiva“.¹⁸ На овим основама, где је душа схваћена као нерођена, бесмртна и неуништива по природи, бивајући покретна слика вечности, конституише се онтолошка поставка у којој је тело, најпре, реалност онтолошке декаденције,¹⁹ при чему се формира истовремено изразит спиритуалистички став. Другим речима, на овим основама гради се онтолошка поставка која кулминира у завршним Сократовим речима у Федону: „Ali, ljudi moji, dobro je da uzmemo na um ovo: ako je duša besmrtna, onda se za nju treba starati ne samo za ovo vreme, što ga zovemo životom, nego i za sva vremena“.²⁰

Управо је констатација да концепт бесмртности душе има директне онтолошке и егзистенцијалне последице довела до оштрог одговора отаца II и III века. Имајући у виду ову чињеницу, потребно је усмерити аналитички део рада ка питању душе у ранохришћанском богословском опусу. Суштинско питање јесте да ли су ранохришћански писци посматрали душу као нешто бесмртно *per se*, или су инсистирали на радикално другачијој перспективи? На

kada je u najvećoj meri sama po sebi, bez obzira na telo, pa kada, koliko god može, bez zajednice i bez dodira sa njim, teži ka bićem“), Платон, Федон, 26.

¹⁴ Copleston, *A History of Philosophy*, 224.

¹⁵ Платон, Φαίδων 105e (PO 1: 166): Εἶεν ὁ δ' ἄν θάνατον μὴ δέχεται τί καλοῦμεν; Ἀθάνατον, ἔφη. Οὐκοῦν ψυχὴ οὐ δέχεται θάνατον; Οὐ. Ἀθάνατον ἄρα ψυχῆ. Ἀθάνατον, Πлатон, Федон, 102.

¹⁶ Платон, Φαίδων, 76e (PO 1: 121): εἰ μὲν ἔστιν ἄθρολοῦμεν αἰεὶ, καλὸν τέ τι καὶ ἀγαθὸν καὶ πᾶσα ἢ τοιαύτη οὐσία [...] οὕτως καὶ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν εἶναι καὶ πρὶν γεγονέναι ἡμᾶς („Ako odista postoji što nam je na jeziku, i lepo, i dobro, i svako takvo biće [...] mora postojati i naša duša i to pre našega rođenja“), Πлатон, Федон, 48–49.

¹⁷ Платон, Φαίδων, 77d (PO 1: 122): εἰ γὰρ ἔστιν μὲν d ἡ ψυχὴ καὶ πρότερον [...] ἀνάγκη αὐτὴν καὶ ἐπειδὴν ἀποθάνη εἶναι, ἐπειδὴ γὰρ δεῖ αὐτὴς αὐτὴν γίνεσθαι; („Jer, ako je duša već postojala [...] onda je nužno da ona i после смрти постоји кад већ треба да се поново рађа“), Πлатон, Федон, 50.

¹⁸ Платон, Φαίδων, 107a (PO 1: 168): Παντὸς μᾶλλον ἄρα, ἔφη, ὧ Κέβης, ψυχὴ ἀθάνατον καὶ ἀνὼλεθρον. Πлатон, Федон, 104.

¹⁹ Платон, Φαίδων, 79c (PO 1: 125): [...] ὅτι ἡ ψυχὴ, ὅταν μὲν τῷ σώματι προσχρῆται εἰς τὸ σκοπεῖν [...] τότε μὲν ἔλκεται ὑπὸ τοῦ σώματος εἰς τὰ οὐδέποτε κατὰ ταῦτα ἔχοντα, καὶ αὐτὴ πλανᾶται καὶ тарάττεται καὶ εἰλιγγιᾷ ὥσπερ μεθύουσα („[...] kada se duša telom služi da nešto promatra [...] onda nju telo vuče ka onome što nikada ne ostaje samo sebi jednako i zato ona luta, i zbunjuje se, i kao pijanu hvata je vrtoglavica“), Πлатон, Федон, 54.

²⁰ Платон, Φαίδων, 107c (PO 1: 168–169): Ἀλλὰ τότε γ', ἔφη, ὧ ἄνδρες, δίκαιον διανοηθῆναι, ὅτι, εἴπερ ἡ ψυχὴ ἀθάνατος, ἐπιμελείας διὴ δεῖται οὐχ ὑπὲρ τοῦ χρόνου τούτου μόνον ἐν ᾧ καλοῦμεν τὸ ζῆν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ παντός. Πлатон, Федон, 104.

тим основама може се одговорити и на питање које неминовно следи: какав је однос душе и тела у корпусу отаца и мислилаца Цркве?

2. ОНТОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ПОЈМА ДУШЕ У РАНОХРИШЋАНСКОМ БОГОСЛОВСКОМ ОПУСУ

Основно полазиште ранохришћанске антропологије, засноване на библијском искуству, јесте да је човек твар, саздање Божје. Другим речима, човек је тројично биће, биће заједнице, што показује Иринеј Лионски: „Што се тиче човека, Бог га је саздао Својим Рукама, узевши из земље све што је најчистије и танано и пропорцијом је смешао своју Силу са земљом, да све видљиво поседује божанску форму“.²¹ Ове речи показују апсолутно другачију перспективу посматрања бића, при чему је, код истог оца, фокус на телу, које је, за разлику од јелинске антропологије, „оспособљено да добије и смести силу Божју, јер је отпочетка добило уметност Божју“.²² Афирмативни став према целокупном људском бићу, што укључује и тело, не само душу, отвара питање односа природе душе.

Најпре, Татијан, како помиње Пеликан, у диспуту са Јелинима и јелинском антропологијом, у фокус поставља питање бесмртности душе, указујућу на то да се о њој и не може говорити уколико се Бог постави као апсолутни Творац, Творац који ствара *ex nihilo*.²³ Вечност човека јесте, Татијановом логиком, у слободи Бога, окренутости ка Њему и учествовању. Зато Татијан говори о човеку као о лику бесмртности: „Небески Логос [...] створи човека по лику бесмртности, да би као што је Бог бесмртан, тако и човек, примивши учешће у божанству, имао такође и бесмртност“.²⁴

Потенцијалност у кретању човека, схваћеног под овим концептом, нарочито је наглашена код Теофила Антихоијског, који однос бесмртности или смртности душе поставља у оквире могућности, уводећи слободу као онтолошки конституент: „Али, неко нас је упитао: да ли је човек створен по природи

²¹ Иринеј Лионски, *Demonstratio apostolicae praedicationis* 11 (SC 62: 98): *Nominem autem propriis plasmavit minibus, (id quod) purissimum (est) et tenuissimum-et-delicatissimum deterra sumens, ad mensuram in-unum-miscens suam virtutem cum terra. Etenim plasmatic (quidem) proprias circumposuit caracteres. Преводи светоотачких навода су дело аутора, уколико није другачије напоменуто.*

²² Иринеј Лионски, *Adversus Haereses* V 3, 2 (PG 7: 1130B = SC 152: 577): *χρητικῆ ἢ σαρξ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως εἰ γὰρ τὴν ἀρχὴν ἀπεδέξατο τὴν τέχνην τοῦ Θεοῦ.*

²³ Jaroslav Pelikan, *The Shape of Death – life, death and immortality in the early fathers* (London: MacMillan & Co LTD, 1962), 15. Уп. директне речи: “Ultimately, the doctrine of the pre-existence of the human soul is irreconcilable with the doctrine of divine creation” („На крају крајева, догмат о преегзистенцији људске душе је непомирљив са догматом божанског стварања“), *Ibid.*

²⁴ Татијан, *Oratio ad Graecos* VII, 1 (PG 6: 820B = BHT 165: 100): *Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος [...] εἰκόνα τῆς ἀθανασίας τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν ἵνα, ὡσπερ ἡ ἀφθαρσία παρὰ τῷ Θεῷ, τὸν αὐτὸν τρόπον Θεοῦ μοῖραν ἄνθρωπος μεταλαβῶν, ἔχει καὶ τὸ ἀθάνατον.*

смртан? Не. Дакле, бесмртан? Нећемо ни то рећи. Али, неко ће рећи: значи, није створен ни као такав, ни овакав? Нећемо ни то рећи. По природи створен је ни као смртан, нити као бесмртан [...] Дакле, Он га није створио ни смртним, ни бесмртним, него, као што је горе речено, пријемчивим и за једно и за друго [...] Јер је Бог створио човека слободним и самовласним“.²⁵

С друге стране, Јустин Философ је прецизнији у овом погледу. Његов базични покрет јесте могућност човека, пројављена у слободи, у, његовим речима, дијалектици 'или–или', где је душа постављена или као сâм живот или као прималац живота: „Али, ево у чему је истина, ти ћеш се у то уверити из следећег. Душа, или је сâма живот, или само прима живот. Ако је живот, онда она, свакако, оживотворава и нешто друго, осим себе. А да душа живи, то нико не може порећи. Ако пак живи, онда не живи зато што је (сâма) живот, него због тога што је причасна животу. То што је причасно нечему, није исто са оним коме је причасно. Душа је причасна животу, зато што Бог хоће да она живи, те због тога може некада да престане да живи, ако Бог зажели да она не живи више“.²⁶

Овим речима Јустин Философ, с једне стране, наглашава апсолутну зависност човековог бића од Бога, док, с друге, успоставља неколико основних принципа ранохришћанске антропологије: човек је пријемчив и причасан животу; као причасан, апсолутно је различит, у онтолошком смислу, од Живота; човек може престати да постоји ако Бог тако жели. Још један од принципа који допуњава и пружа прецизну слику антрополошке поставке ранохришћанске онтологије јесте указивање на питање бесмртности душе. Овај принцип уводи у анализу суштинско питање: однос бесмртности и беспочетности душе у ранохришћанској онтологији.

3. БЕСМРТНОСТ И БЕСПОЧЕТНОСТ ДУШЕ?

Директни навод код Татијана, у коме заступа смртности душе као природно обележје природе *par excellence*, постављајући га у дијалектику са антропологијом Јелина, гласи: „Душа сама по себи није бесмртна, о Јелини, већ смртна. Ипак могуће јој је и да не умре [...] Сâма по себи није ништа друго осим таме

²⁵ Теофил Антиохијски, *Ad Autolyicum* II, 27 (PG 6: 1093B–1096A = SC 20: 164–166): ‘Αλλά φήσει οὖν τις ἡμῖν. Θνητὸς φύσει ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτό φαμεν. Ἀλλὰ ἐρεῖ τις Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μὲν. Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγὲ νετο, οὔτε ἀθάνατος [...] Οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν, οὔτε μὴν θνητὸν, ἀλλὰ καθὼς ἐπάνω προειρήκαμεν, δεκτικὸν ἀμφοτέρων [...] Ελευθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον.

²⁶ Јустин Философ, *Dialogus cum Tryphone Judaeco* 6 (PG 6: 489B–492A): Τὸ γὰρ ἀληθὲς οὕτως ἔχει μάθοις δ’ ἂν ἐντεῦθεν Ἡ ψυχὴ ἥτοι ζωὴ ἐστίν, ἢ ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὐ ζωὴ ἐστίν, ἄλλο τι ἂν ποιήσειε ζῆν, οὐχ ἑαυτήν, ὡς καὶ κίνησις ἄλλο τι κινήσειε μάλλον ἢ ἑαυτήν. εἰ δὲ ζῆ ψυχὴ, οὐδεὶς ἀντεῖποι. Εἰ δὲ ζῆ, οὐ ζωὴ οὐσα ζῆ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς ἕτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὐ μετέχει ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται• οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτὲ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν.

и нема у њој никакве светлости²⁷. Јустин ближе објашњава разлог због ког се инсистира на смртности душе: „Иначе, њу не треба називати бесмртном, јер ако је бесмртна, онда је и беспочетна“²⁸.

Аксиоматски став ранохришћанске антропологије јесте да бесмртност по нужности указује на беспочетност, што би представљало директни удар на базичне поставке ктисиологије и *creatio ex nihilo*. Свестан ових опасности, Тертулијан, за кога је душа по природи хришћанска,²⁹ позивајући се на, како каже ’ауторитет пророка’, инсистира на опонентским ставовима о души, на рођеност и створеност: „Ми који смо признали да душа потиче од даха Божјег, треба да јој припише и почетак [...] На основу исказа о њеном почетку, учимо да је рођена и створена“³⁰. Исти мислилац Цркве, након овог става, у оквиру релације ’душа–тело’, указује на истовременост ових двају антрополошки нераздвојивих ентитета: „Дакле, како је зачето живо биће? Да ли су суштине тела и душе биле установљене у исто време, или је једна претходила другој? Кажемо да су обе, наравно, истовремено зачете и формиране и усавршене, као што се (истовремено) и гасе, и да нема празнине у зачећу, захваљујући којој би било могуће одредити редослед“³¹. Негирање истовремености у зачећу душе и тела води, по нужности, ка темпоралном, али, надаље, и онтолошком примату: „Даље, признајемо да живот почиње у тренутку зачећа, пошто утврђујемо да душа постоји од тренутка зачећа [...] Ако дамо једном предност, а другом друго место, онда би време оплођења тела и душе, зависно од распореда, требало да буде различито“³². На основу чињенице о створености, рођености и истовремености душе и тела, логиком јасно утврђене ранохришћанске теологије, не може се говорити о њеној бесмртности по природи, *per se*, већ само, како говоре Теофил и Јустин, по причасности, односно по учешћу.

С друге стране, истовременост душе и тела пружа аутентичније посматрање њиховог односа. За разлику од метафора господарства, кормиларства, душа се никада не схвата и не пројављује мимо тела: „Људска душа није једноставна,

²⁷ Татијан, *Oratio ad Graecos* XV, 1 (PG 6: 833A = BHT 165: 120 [1–2; 6–7]): Οὐκ ἔστιν ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ ψυχὴ καθ’ ἑαυτὴν, θνητὴ δέ. Ἀλλὰ δύνатаι ἢ αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν [...] Καθ’ ἑαυτὴν γὰρ σκότος ἐστί, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτῇ φωτεινόν.

²⁸ Јустин Философ, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo* 5 (PG 6: 485D): οὐδὲ μὴν ἀθάνατον χρὴ λέγειν αὐτὴν ὅτι, ἔτι ἀθάνατος ἐστὶν καὶ ἀγέννητος δηλαδῆ.

²⁹ Тертулијан, *Apologeticum* XVII, 6 (CCSL 1: 117 [27]): O testiominum animae naturalier Christianiae!

³⁰ Тертулијан, *De anima* IV, 1 (CCSL 2: 786 [2–5]): Consequens enim est, ut ex dei flatu animam professi initium ei deputaremus [...] Ex natam autem docemus et factam ex initii constitutione.

³¹ Тертулијан, *De anima* XXVII, 1 (CCSL 2: 822–823 [1–5]): Quomodo igitur animal conceptum? Simulne conflatae utriusque substantia corporis animaeque an altera earum praecedente? Immo simul ambas et concipi et confici, perfici dicimus, sicut et promi, nec ullum intervenire momentum in conceptu quo locus ordinetur.

³² Тертулијан, *De anima* XXVII, 3 (CCSL 2: 823 [11–16]): Porro vitam a conceptu agnoscimus, quia animam a conceptu vindicamus; exinde enim vita, quo anima [...] Tunc si alteri primatum damus, alteri secundatum, seminis quoque discernenda sunt tempora pro statu ordinis.

већ се састоји од многих делова. Образована је тако да се може пројављивати кроз тело, јер се душа никада не јавља без тела, а тело не васкрсава без душе³³. У њиховој нераздвојивости душа је веза тела, а тело седиште душе³⁴. У оваквој поставци негира се један од основних аксиома јелинске антропологије да душа, у покрету ка Једном, избегава сваку заједницу и 'саобраћај' са телом. Последњи став Татијан оштро критикује, указујући на неутемељеност овакве поставке: „Штавише, тешко је претпоставити да би бесмртна душа, којој су ометали телесни удови, постала умнија када се одвоји од тела“³⁵.

На крају, душа, схваћена у јелинском кључу, као бесмртна, нерођена, беспочетна, умна, одвојена од тела, негира сâму сотириологију. Прецизније, сотириолошки моменат је био кључни разлог уласка ранохришћанских отаца у диспут са јелинском космологијом, нарочито на плану антропологије и онтологије. Закључно, кратким и директним речима Јустина Философа: „Ако је душа бесмртна, она нема никакве потребе за Богом“³⁶.

ЗАКЉУЧАК

У оквиру јелинске онтологије стварност ψυχή окарактерисана је као нерођена, нестворена, беспочетна, одвојена од тела и, најважније, бесмртна. Иницијална онтолошка поставка душе као бесмртне и вечне укорењена је у Платоновом философском дискурсу, конкретно у делима Федон и Тимај. С друге стране, приступ појму душе ранохришћанских отаца, експлицитно Татијана Асирског, Теофила Антиохијског, Јустина Философа и Тертулијана, указује на радикално другачију онтолошку поставку, која душу посматра као рођену, створену, неодвојиву од тела, те на крају смртну. У оваквој поставци открива се постојање двају различитих, неспојивих, противречних и искључујућих онтолошких модела, што постаје евидентно на примеру анализираног појма душе. Сва одређења душе која се односе на суштинско одређење душе, у јелинском миљеу, као што су бесмртност и вечност, посматрају се у визири бесмртности и вечности по природи, док се у ранохришћанском контексту то чини по учествовању.

³³ Татијан, *Oratio ad Graecos* XV, 2 (PG 6: 837B = ВНТ 165: 124 [6–9]): Ψυχή μὲν οὖν ἢ τῶν ἀνθρώπων πολυμερὴς ἐστὶ, καὶ οὐ μονομερὴς. Συνθετὴ γάρ ἐστὶν, ὡς εἶναι φανερὰν αὐτὴν διὰ σώματος. Οὐτε γὰρ ἂν αὐτὴ φανεῖν ποτὲ χωρὶς σώματος, οὔτε ἀνίσταται ἢ σὰρξ χωρὶς ψυχῆς.

³⁴ Татијан, *Oratio ad Graecos* XV, 4 (PG 6: 837B = ВНТ 165: 124 [20–21]): [...] δεσιμὸς δὲ τῆς σαρκὸς ψυχῆ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἢ σὰρξ.

³⁵ Татијан, *Oratio ad Graecos* XVI, 2 (PG 6: 838C = ВНТ 165: 126 [23–25]): [...] καὶ χαλεπὸν οἶεσθαι τὴν ἀθάνατον ὑπὸ τῶν τοῦ σώματος μερῶν ἐμποδιζομένην, φρονιμωτέραν, ἐπειδὴν ἀπ' αὐτοῦ μεταναστῆ, γίνεσθαι.

³⁶ Јустин Философ, *Dialogus cum Tryphone Judaeco* 1 (PG 6: 476A): οὔτε, ἀθανάτου αὐτῆς ὑπαρχούσης, δέονται τι τοῦ Θεοῦ ἔτι.

Закључно, правилно и критичко посматрање сусрета ових двеју различитих и искључујућих онтологија може отворити питање аутентичности рано-хришћанске онтологије као онтологије учествовања, као и правилан оквир у проматрању даљег развоја базичних претпоставки хришћанске онтологије, како у диспуту са философским и мисаоним контекстом, тако и у дијалогу са савременим антрополошким и онтолошким тенденцијама.

БИБЛИОГРАФИЈА
BIBLIOGRAPHY

Извори

- Платон. Федон. Предео Милош Ђурић. Врњачка Бања: Ейдос, 2001.
- *Aristotelis opera*, ed. Immanuel Bekker. AO. Leipzig: Reimer, 1834.
- Aristotel. *Fizika*. Preveo Slobodan Blagojević. Beograd: Paideia, 2006.
- Aristotel. *O duši; Parva Naturalia*. Preveo Slobodan Blagojević. Beograd: Paideia, 2012.
- Diels, Herman. *Fragmente der Vorsokratiker*, ed. Walther Kranz. Diels. München: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1959–1960.
- Irénée de Lyon. *Démonstratio de la prédication apostolique*, ed. L. M. Froidevaux. SC 62. Paris: Les Editions du Cerf, 1959.
- Irénée de Lyon. *Contre les Hérésies*, ed. Adelin Rousseau. SC 263, 264, 293, 294, 210, 211, 100, 152, 153. Paris: Les Editions du Cerf, 1985.
- *Patrologia cursus completus*. Series Graeca, ed. Jacques Paul Migne. PG 6, 7. Paris, 1841–1864.
- *Platonis Opera*, tomus I, tetralogias I–II Continens, ed. Joannes Burnet. PO 1. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1900–1907.
- *Platonis Opera*, tomus II, tetralogias III–IV Continens, ed. Joannes Burnet. PO 2. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1900–1907.
- *Platonis Opera*, tomus IV, tetralogias III–IV Continens, ed. Joannes Burnet. PO 4. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1900–1907.
- Platon. *Fedar ili O lepoti*. Preveo Franjo Petračić. Zagreb: Naklada Jurčić, 1957.
- Platon. *Timaj*. Prevela Marjanca Pakiž. Beograd: Niro „Mladost“, 1981.
- Tatianos. *Oratio ad Graecos – Rede an die Griechen*, ed. Jörg Trelenberg. BHT 165. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012.
- Tertullianus. *Opera Catholica, Adversus Marcionem*, I, ed. E. Dekkers. CCSL 1. Turnhout: Typographi Brepols editores pontifici, 1954.
- Tertullianus. *Opera Montanica*, II, ed. E. Dekkers. CCSL2. Turnhout: Typographi Brepols editores pontifici, 1954.
- Theophile d'Antioche. *Trois livres a Autolycus*, ed. Gustave Bardy, Jean Sender. SC 20. Paris: Les Editions du Cerf, 1948.

Секундарна литература

- Copleston, Frederick. *A History of Philosophy – Greece and Rome – From the pre-Socratics to Plotinus*. New York – London: Image Books Doubleday, 1993.
- Nnaemaka, Justin. “The Platonic Influence on Early Christian Anthropology: Its implication on the Theology of the Resurrection of the Dead.” *Φιλοσοφία* 23, № 1 (2022): 48–63.
- Pelikan, Jaroslav. *The Shape of Death – life, death and immortality in the early fathers*. London: MacMillan & Co LTD, 1962.
- Tzamalikos, Panayotis. *Anaxagoras, Origen and Neoplatonism I – The Legacy of Anaxagoras to Classical and Late Antiquity*. Berlin: Walter de Gruyter, 2016.

NEBOJŠA STEVANOVIĆ

University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
stevanovicgnebojsa@gmail.com

BEING ON THE BORDER BETWEEN TWO ONTOLOGIES: ETERNITY BY ITSELF
OR ETERNITY BY PARTICIPATION

Summary: The focus of the research is reflected in the comparative analysis of two ontological models, Platonist and Early Christian ontology, on the example of the commonly used concept of the soul. In the first part of the paper, the question of the ontological status of the soul is considered in the representative works of Plato, specifically, in *Phaedo* and *Timaeus*. In the second part, the basic assumptions of the Early Christian view on the question of the ontological status of the soul are presented, in the work of the fathers and thinkers of the Church who directly argued with the Greek context. On those grounds, the goal of the work is reflected, which tends to explain the relationship between the two ontologies, under the prism of comparative analysis. ► *Keywords:* ψυχή, Plato, Early Christian anthropology, comparative ontology, comparative ethics, eternity.

